

Editorial

Όπως έχει επισημάνει και ο E. Meidinger, τα τελευταία χρόνια, «ζούμε σε συνταγματικώς αμήχανους καιρούς». Ειδικότερα, στην Ευρώπη, η δυναμική της σχέσης μεταξύ του εθνικού και του ενωσιακού δικαίου έχει υπερβεί τη λογική της σύγκρουσης και της ιεράρχησης προς την κατεύθυνση μιας συνύπαρξης με αμοιβαίες υποχωρήσεις. Η παραπάνω δυναμική διαμόρφωσε ένα μοντέλο συνταγματικού πλουραλισμού στο οποίο συνυπάρχουν οι εθνικές έννομες τάξεις και το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το οποίο βασίζεται, σε μεγάλο βαθμό, στον θεσμοθετημένο διάλογο μεταξύ των εθνικών δικαστών και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ).

Το συναινετικό κλίμα που καλλιέργησε το μοντέλο του συνταγματικού πλουραλισμού είχε ως αποτέλεσμα το ενωσιακό δίκαιο, από πηγή υποχρεώσεων των εθνικών αρχών, να μετατραπεί σε αφορμή πολύμορφων οικειοθελών προσαρμογών του εθνικού δικαίου και σε ευκαιρία ενός διαρκούς θεσμικού αναστοχασμού στα κράτη μέλη. Ο διάλογος μεταξύ των δικαστών πήρε τη θέση των διαδικαικών συγκρούσεων, η διεκδίκηση της υπεροχής υποχώρησε προς όφελος της εναρμόνισης των εθνικών συνταγματικών διατάξεων με το δίκαιο της Ένωσης, οι δε διατάξεις και οι αρχές του τελευταίου έγιναν πηγή έμπνευσης για σπουδαίες μεταστροφές της νομολογίας των εθνικών δικαστηρίων, ακόμη και σε υποθέσεις που δεν εμφάνιζαν διασυννοριακό ενδιαφέρον. Την ίδια στιγμή, όμως, το μοντέλο του συνταγματικού πλουραλισμού προκάλεσε, στην πράξη, ένα φαινόμενο συνταγματικής απορρύθμισης, το οποίο συνίσταται στην τάση κανονιστικής αποδυνάμωσης όχι μόνο του εθνικού Συντάγματος, αλλά κάθε θεμελιώδους κανόνα που εφαρμόζεται στην εθνική έννομη τάξη. Πρόκειται για μια τάση που εντάσσεται στην ευρύτερη δυναμική αλλαγής παραδείγματος, από το κανονιστικά ισχυρό εθνικό Σύνταγμα που δεσπόζει στην ιεραρχία των κανόνων δικαίου της εθνικής έννομης τάξης, διασφαλίζοντας την επίλυση κάθε σύγκρουσης, προς μια «ευέλικτη ασφάλεια» δικαίου που διαμορφώνει η μεταβλητή γεωμετρία δικτύωσης πολλών εύπλαστων θεμελιωδών κανόνων (soft constitutions), επιδιώκοντας την αποφυγή των συγκρούσεων με κάθε τίμημα.

Σε αντίθεση με τον συντονισμένο πλουραλισμό των ομοσπονδιακών κρατών, ο συνταγματικός πλουραλισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν πλαισιώνεται από ενιαίους, σαφείς και σταθερούς διαδικαστικούς και ουσιαστικούς κανόνες. Ο δε διάλογος μεταξύ των δικαστών γίνεται τόσο περίπλοκος που οδηγεί στην αποσυνταγματοποίηση τόσο της εθνικής όσο και της ευρωπαϊκής έννομης τάξης. Πολύ συχνά, καθίσταται, στην πράξη, εικονικός και ανειλικρινής, καθώς υποκρύπτει μια εκατέρωθεν διάθεση υπεροχής. Οι δικαστικές κρίσεις προσαρμόζονται στα μεταβαλλόμενα δεδομένα και τους συμβιβασμούς

της εκάστοτε κυρίαρχης πολιτικής εξουσίας, τα δε κριτήρια χαρακτηρισμού αυτών των νομικών κρίσεων ως ορθών ή εσφαλμένων σχετικοποιούνται στο έπακρο.

Στο παραπάνω πλαίσιο, ο εθνικός δικαστής δεν έχει μόνο δεσμεύσεις. Μια σειρά παραγόντων τού αφήνουν σημαντικά περιθώρια ανάπτυξης ερμηνευτικών πολιτικών: ο ατελής χαρακτήρας της δικονομικής εναρμόνισης στην ενωσιακή έννομη τάξη, η απουσία ευθείας προσφυγής των πολιτών της Ένωσης ενώπιον των δικαιοδοτικών της οργάνων κατά πράξεων ή παραλείψεων των εθνικών αρχών, οι αυστηρές προϋποθέσεις γέννησης αστικής ευθύνης ενός κράτους μέλους από δικαστικές αποφάσεις ανώτατων δικαστηρίων του και, τέλος, η ελλειπτικότητα της νομολογίας του ΔΕΕ, το οποίο συχνά, απαντώντας στα προδικαστικά ερωτήματα, αφήνει μεγάλα ερμηνευτικά περιθώρια στον εθνικό δικαστή, προβαίνει σε έναν επιλεκτικό παρεμβατισμό στα εθνικά δικονομικά συστήματα και, κατά κανόνα, αρνείται να εφαρμόσει την ταχεία διαδικασία απάντησης στα προδικαστικά ερωτήματα.

Οι ερμηνευτικές πολιτικές που αναπτύσσονται από τον εθνικό δικαστή αφορούν τόσο τη σκοπιμότητα υποβολής προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΕ όσο και, γενικότερα, τη διαρρύθμιση των σχέσεων μεταξύ της εθνικής έννομης τάξης και της έννομης τάξης της Ένωσης. Συναφώς, στη Χώρα μας, γύρω από την πανηγυρική διακήρυξη της απαίτησης οι συνταγματικές διατάξεις να εναρμονίζονται με το ενωσιακό δίκαιο, η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας έχει διαμορφώσει, εδώ και πολύ καιρό, ποικίλες επιλογές συνδυασμού του εθνικού Συντάγματος με το δίκαιο της Ένωσης, οι οποίες κυμαίνονται μεταξύ ουσιαστικού παραμερισμού του εθνικού Συντάγματος και ερμηνείας του *σύμφωνα* με το ενωσιακό δίκαιο, *κατά το παράδειγμα* ή και *ενόψει* του δικαίου αυτού και, αντιστρόφως, μεταξύ ουσιαστικού παραμερισμού του δικαίου της Ένωσης και ερμηνείας του *σύμφωνα* με το εθνικό Σύνταγμα, *κατά το παράδειγμα* ή και *ενόψει* του δικαίου αυτού (βλ. Κ. Γιαννακόπουλος, *Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2013).

Με τον τρόπο αυτόν, ο εθνικός δικαστής, λειτουργώντας άλλοτε ως αρνησίκυρος παίκτης (veto player) και άλλοτε ως προαγωγός του εξευρωπαϊσμού του εθνικού δικαίου, καθίσταται –πέρα από κάθε παραδοσιακό αίτημα αυτοπεριορισμού– ρυθμιστής της επίδρασης του δικαίου της Ένωσης στα διάφορα πεδία ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και, συνακόλουθα, παράγοντας πρόκλησης απρόβλεπτων μεταβολών στην ερμηνεία και την εφαρμογή τόσο του εθνικού Συντάγματος όσο και του ενωσιακού δικαίου.

Εκκινώντας από την αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου -η οποία δεν αφορά, στην πραγματικότητα, μια *stricto sensu* και *a priori* υπεροχή αλλά μάλλον μια «προτεραιότητα εφαρμογής»- το άρθρο του Γεράσιμου Λευκαδίτη επικεντρώνεται στη «σύμφωνη με το ενωσιακό δίκαιο ερμηνεία», αναδεικνύοντας την ανάγκη μιας αντίστοιχης «σύμφωνης με το εθνικό δίκαιο ερμηνείας». Πιο συγκεκριμένα, αναζητώντας τις ιστορικές καταβολές και τη φύση της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου, ο συγγραφέας εξετάζει κατά πόσον πρόκειται για ερμηνευτική αρχή που δεσμεύει -και σε ποιο βαθμό- τον εθνικό δικαστή. Και αν η απάντηση στο ερώτημα αυτό μοιάζει, εκ πρώτης όψεως, προφανής, οι επανειλημμένες παραβιάσεις της υποχρέωσης αποστολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΕ και ο χαρακτηρισμός ορισμένων αποφάσεων του τελευταίου ως *ultra vires* θέτουν σε διαρκή αμφισβήτηση την ενιαία και αποτελεσματική εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου. Περαιτέρω, ο συγγραφέας αναρωτιέται εάν, σε συνθήκες συνταγματικού πλουραλισμού και δεδομένου του κατοχυρωμένου σεβασμού των κοινών συνταγματικών παραδόσεων των κρατών μελών, ο ενωσιακός δικαστής υποχρεούται, με τη σειρά του, σε μια «σύμφωνη με το εθνικό δίκαιο ερμηνεία» και εάν ναι, ποια είναι τα όρια της υποχρέωσης αυτής. Αναδεικνύοντας τη σημασία της «αξιολογικής συγκριτικής μεθόδου», ο Λευκαδίτης υποστηρίζει τη θεσμοθέτηση ενός «αντίστροφου προδικαστικού ερωτήματος», μέσω του οποίου το ΔΕΕ θα μπορεί να ζητά τη συνδρομή των εθνικών δικαστηρίων σε ζητήματα που άπτονται της εθνικής συνταγματικής ταυτότητας, αλλά και τη δημιουργία ενός μεικτού δικαστηρίου επίλυσης διαφορών, με στόχο την προσέγγιση των διαφορετικών αντιλήψεων για τη σχέση μεταξύ εθνικού και ενωσιακού δικαίου. Με άλλα λόγια, ο συγγραφέας τάσσεται υπέρ μιας «εναλλακτικής» ανάγνωσης της αρχής της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου, με στόχο, μέσω μιας αποτελεσματικής και γόνιμης αλληλεπίδρασης μεταξύ εθνικών και ενωσιακών δικαστηρίων, να ενισχυθεί η δημοκρατική νομιμοποίηση της Ένωσης.